

СЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ

Сложена реченица се састоји из двије или више простих реченица (које се називају **суреченице** или **клаузе**) међусобно тијесно повезаних смислом или синтаксичким функцијама, или и једним и другим моментом. Просте реченице у сложеној могу стајати у независном односу, тј. паратакси и зависном односу, тј. хипотакси. Просте реченице у независносној реченици независне су синтаксички, што значи да не објашњавају, односно не одређују нити допуњавају једна другу, али су семантички зависне јер заједно чине једну смисаону цјелину. Нпр.:

Јасна чита књигу и вади биљешке. Јасна је пришла прозору, али га није затворила.

За разлику од њих, просте реченице у зависносној реченици и семантички и синтаксички зависе једна од друге. Притом увијек имамо главну реченицу и једну или више зависних (подређених) реченица, које објашњавају главну или неки њен појединачни дио. Главна реченица може бити самостална: *Док чита књигу, Јасна вади биљешке. Јасна је пришла прозору да би га затворила*, али и несамостална, односно зависна реченица може бити главна за неку другу зависну реченицу, као што је у примјеру: *Учиних посљедњи напор да бих му објаснио шта сам данас наумио*, друга реченица (*да бих му објаснио*), иако зависна намјерна, главна за трећу реченицу (*шта сам данас наумио*).

НЕЗАВИСНОСЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ

Независносноложене или напоредносноложене (координиране) реченице, у зависности од смисла, односно смјера онога што се њима износи, дијеле се на: 1. саставне (копулативне), 2. супротне (адверсативне), 3. раставне (дисјунктивне), 4. градационе и 5. објаснидбене (експланативне). Везују се одговарајућим везницима (синдетске напоредне реченице) или се јављају без икаквих везника (асиндетске напоредне реченице). Везници независнослужених реченица (**конјунктори**) јављају се и као везници независних синтагми.

1. Саставне независносноложене реченице јесу оне реченице у којима је смисао онога што се њима износи истога смјера. Могу једна поред друге стајати без везника, а могу се и везивати саставним или копулативним везницима: *и, па, те, ни, нити*. Испред *и, ни, нити* зарез се не пише осим кад се нарочито истиче садржај реченице и при набрајању реченица. Испред везника *па* и *те* зарез се може а не мора писати. Саставним реченицама се казује:

а) истовременост радњи: *Стави руку на моју главу и шапташе нешто.*

б) узастопност радњи: *Посвађају се па се при чаши ракије помире.*

в) однос узрока и посљедице: *И срце му узнемирено, па стреловито бије.*

г) истовременост узрока и посљедице: *Болестан је те никуда не излази.*

Као подврста саставних реченица јављају се **закључне (конклузивне) реченице**, у којима се другом реченицом износи закључак који проистиче из садржине прве реченице. Обично се јављају без везника или се везују појединим модалним рјечцама и изразима типа: *дакле, сигурно, према томе* и сл. Нпр.:

Никола није нашао карте, нећемо ићи у позориште. Добро се обукао, према томе, неће му бити хладно.

2. Супротне независносноложене реченице јесу оне реченице у којима је оно што се износи другом реченицом супротно или неподударно с оним што се казује првом реченицом. Ове се реченице увијек одвајају зарезима. Везују се супротним везницима: *а, али, него, но, већ*, мада се могу јавити и без везника. Примјери:

Трг је још дуго брујао, а онда завлада дубока тишина. Преговори су слабо напредовали, али је он био задовољан. Не помишља на повлачење, него се спрема на борбу. Ја му говорим, он ме не слуша.

Као подврста супротних реченица јављају се искључне (ексклузивне) реченице, којима се нешто искључује из значења претходне реченице. Такве су реченице:

Сва је шума бијела, само се понегдје црне гране. Сви су се вратили кући, једино је он наставио пут.

Увијек се одвајају зарезима и везују прилозима „сужавања“ (рестрикторима): *само, једино, само што* и сл.

3. Раставне независносложене реченице јесу оне реченице у којима је оно што се њима износи по смислу супротно, али се за дату прилику узима једно или друго. Њихов главни везник јесте везник *или*, који може а не мора стајати и испред прве раставне реченице у напоредном односу. Везник *воља* се употребљава на почетку сваке напоредне раставне реченице. Испред везника *воља* зарез се увијек пише, а испред *или* само у случајевима кад је супротност више истакнута. Примјери раставних реченица:

Дођи сјутра или ми се јави телефоном. Или купи алат ил' остави занат. Воља ти узми, воља ти остави.

Везник *било* везује раставне синтагме или њихове чланове (Неко то мора завршити: *било ти, било ја*; Она увијек неког оговара: *било родбину и пријатеље, било колеге с посла*), али не и раставне реченице. Међутим, везник *било* да јавља се да означи дисјунктивност обично двију реченица зависних од главне реченице:

Ја једнако дангубим, *било било да идем с тобом, било да те чекам овдје*. Свакако нећеш погријешити – *било да уложиш у посао, било да купиш аутомобил*.

4. У градационим реченицама успоређују се два елемента од различитог значаја за говорника. Један стоји у уводној а други, коме се по правилу придаје већи значај, у успоредној реченици. Елементи који се пореде могу бити предмети, појаве, радње итд. Градациони везници су: *а камоли (да), а немоли, не само што/да... него/но/већ*. Примјери:

Филип је није ни загрио, а камоли пољубио. Не би му умакла ни најбржа звјерчица, а немоли овај неспретни и посустали човјек. Киша је не само досадна него је и врло штетна за усјеве.

5. У објаснидбеним независносложеним реченицама другом клаузом се даје објашњење оног што се износи првом клаузом. Најважнији везници ових реченица су *односно* и *то јест*:

Сачуваћемо, односно повратићемо мир на ове просторе. Он је проневјерио државни новац, тј. покрао га је.

Што се тиче структуре независносложених реченица, треба истаћи да саставне и раставне реченице имају отворену структуру, а то значи да више њих може стајати у истој сложеној реченици. По томе су различите од супротних, градационих и објаснидбених, као и од закључних и искључних реченица, код којих најчешће по двије реченице чине једну сложену.

ЗАВИСНОСЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ

У зависносложеним реченицама разликујемо главне и споредне реченице. Главним реченицама називамо све оне реченице од којих друге зависе, без обзира на то да ли су оне саме

зависне или независне, мада у зависнословеним реченицама мора постојати макар једна независна реченица. Нпр. у реченици: *Видјела сам је док је прилазила прозору који је био отворен* – трећа реченица зависи од друге, која је такође зависна, али од прве која може да стоји самостално. У зависности од тога да ли неку ријеч или цијелу реченицу од које зависе одређују или допуњавају, зависне реченице се дијеле на зависне реченице одредбеног и зависне реченице допунског односа или карактера.

Уобичајени распоред простих реченица у зависнословеној реченици јесте главна испред зависне реченице. Ако је тај ред реченица обрнут, онда су оне употријебљене у *инверзији* и између њих се увијек ставља зарез.

ЗАВИСНОСЛОВЕНЕ РЧЕНИЦЕ ОДРЕДБЕНОГ ОДНОСА

Зависне реченице одредбеног односа најчешће врше функцију зависног реченичног члана: атрибута или апозиције, ако одређују именицу, и прилошке одредбе, ако одређују глагол. По њиховом значењу дијелимо их на неколико врста:

1. Односне (релативне) реченице односе се на поједину ријеч, групу ријечи или на цијелу главну реченицу и ближе их одређују. Функцију њихових везника имају односне замјенице и прилози: *који, чији, какав, колик, ко, што, како, гдје* итд.

Уколико односне реченице одређују непознат појам, онда оне врше функцију атрибута и зову се атрибутске односне реченице:

Имала је природу која не зна за препреке. Он избјегаваше помисао која би га на то подсјетила.

Кад одређује неки познат, одређен појам, али са неке друге стране, односне реченице врше апозитивну функцију па се називају апозитивним односним реченицама:

Имала је необуздану природу, која не зна за препреке. Он избјегаваше страшну помисао, која би га на то подсјетила.

За разлику од атрибутских, апозитивне односне од главних реченица одвајају се зарезом. Односне реченице по својој служби могу бити и субјекатске:

Ко рано рани, двије среће граби. Ко другоме јаму копа, сам у њу пада.

С обзиром на то да су просте реченице дате у инверзији, одвојене су зарезом.

По свом значењу односне реченице могу бити *мјесне, временске, начинске* итд.

2. Временске (темпоралне) реченице означавају вријеме онога што се казује главном реченицом. Везници временских реченица јесу: *док, кад, пошто, тек, чим, како* и сл.

Ако се временска реченица односи на глагол главне реченице, онда је она временска прилошка реченица и не одваја се зарезом:

Поздрављу је кад оставим ствари. То се десило док си ти радила.

Кад се временска реченица односи на неку другу ријеч или групу ријечи у главној реченици, онда је она временска односна и одваја се зарезом:

Поздрављу је касније, кад оставим ствари. То се десило прије ручка, док си ти радила.

Радње главне и зависне реченице могу бити узастопне или сукцесивне (*Пошто се уми, старац сједе на клупу*) и истовремене или симултане (*Док смо били у колиби, он је гледао у њу*).

3. Мјесне реченице казују мјесто вршења радње главне реченице и везују се мјесним прилозима: *гдје, куда, камо...* Такође могу бити прилошке мјесне (*Свратио је гдје су и сви други свратили; Наставио је пут докле се могло*) и односне мјесне (*Свратио је код Милоша, гдје су и сви други свратили; Наставио је пут до литице, докле се могло*).

4. Поредбене (начинске) реченице казују како се врши радња или какво је односно колико оно што се износи главним реченицама.

а) Поредбено-начинским реченицама казује се *једнакост* онога што се износи зависном и главном реченицом и такве поредбене реченице везују се везницима: *као, као што, како* и сл.:

Урадио је како смо му рекли. Погледа га бојажљиво, као да моли.

б) Поредбеним реченицама износи се и *неједнакост* онога што се износи зависном и главном реченицом. Такве поредбене реченице везују се везницима: *него, него што, но*, а будући да допуњују неки компаратив или компаративни израз из главне реченице, не одвајају се зарезима:

Она проговори гласније него што је смјела. Он је бољи друг него што мислиш.

5. Узрочне (каузалне) реченице казују узрок онога што се износи у главној реченици. За главне реченице везују се везницима: *јер, кад, пошто, како, зато што, што, будући да*:

Не можемо прихватити њихову молбу јер није на вријеме поднесена. Иван је нерасположен зато што је његов тим изгубио. Будући да га не познајем, нећу му отворити врата.

Иако узрок претходи посљедици, и за узрочне реченице се сматра да су у уобичајеном реду ако долазе иза главних реченица, а у инверзији су ако се налазе испред њих.

6. Посљедичне (консекутивне) реченице казују посљедицу онога што се казује главном реченицом, не употребљавају се у инверзији а везују се везником *да*:

Посао их је толико закупио да их ту затече сутон. Он је толики гњаватор да сви избегавају његово друштво. Дјеца су толико била упорна да су родитељи попустили.

7. Условне или погодбене (кондиционалне) реченице казују услов под којим се врши или настаје оно што се износи у главним реченицама. Везују се везницима: *ако, кад, да*, као и обликом предиката са рјечцом *ли* иза њега.

а) Погодбене реченице којима се износи да ће се радња главне реченице стварно вршити ако се изврши радња зависне реченице, називају се *стварне или реалне реченице*:

Доћи ћемо на забаву ако нас позовете. Ако пожурим, стићи ћеш на вријеме.

б) Погодбене реченице које казују да би се радња главне реченице могла извршити ако се изврши радња зависне реченице, називају се *могућне или потенцијалне*:

Кад бисте нас позвали, дошли бисмо на забаву. Ако би пожурео, стигао би на вријеме.

в) Погодбене реченице којима се износи неостварљив услов (јер је био у прошлости), због чега се не може реализовати ни радња главне реченице, називају се *нестварне или иреалне реченице*:

Да сте нас позвали, дошли бисмо на забаву. Да си пожурео, стигао би на вријеме.

Реченица у којој се износи услов назива се *уводница или протаза* а главна реченица којом се износи оно што настаје под тим условом назива се *закључница или аподоза*.

8. Допусне (концесивне) реченице казују оно што представља сметњу да се врши оно што се износи у главној реченици, али се то ипак врши. То су, у ствари, зависне реченице које допуштају да се врши или да буде оно што се казује главном реченицом. Везују се везницима: *иако, мада, премда, макар, ако и, ма, да*. Примјери:

Стигао је на вријеме иако је воз каснио. Дошао је премда га нијесмо позвали. Отишао је на посао мада је био прехлађен.

ЗАВИСНОСЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ ДОПУНСКОГ ОДНОСА

Зависне реченице допунског односа допуњавају главну реченицу или неки њен дио, такође вршећи функцију зависног реченичног члана. Док су зависне одредбене реченице уз глагол главне реченице прилошког карактера, допунске су објекатског карактера. У зависносложене реченице допунског односа убрајамо: намјерне (финалне), исказне или изричне (декларативне) и зависноупитне реченице.

1. Намјерне (финалне) реченице казују намјеру или циљ радње главне реченице. За главне реченице везују се везницима: *да, нека, како* и сл., обично долазе иза њих и не одвајају се зарезом:

Донио је суво грање да наложи ватру. Подижу с времена на вријеме руке увис како би убрзали дисање. Запалио је ватру не би ли се огријао.

2. Изричне или исказне (декларативне) реченице износе садржај глагола главне реченице. Њихови везници јесу: *да, како, што, гдје* и сл.:

Рекла је да не учи. Он је мислио да смо га заборавили. Стретио је да неће положити испит. Ја сам чуо како је тихо опсовао.

Овим реченицама се најчешће допуњују глаголи говорења, мишљења, осјећања и опажања. Оне стоје према њима као њихов објекат, па се још зову *објекатским реченицама*. У уобичајеном распореду не одвајају се зарезима.

3. Зависноупитне реченице јесу посебна врста изричних реченица (тзв. неуправни говор). Оне су и изричне и упитне у исто вријеме:

Реците нам како сте прошли. Одмах нас је питала ко је јутрос долазио. Интересује ме да ли долазиш сјутра.